

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

În prim-plan, Profesorul Dumitru Irimia în Colocviul *Filologia Secolului XXI*, Ediția a III-a, consacrată aniversării a 80-a din ziua nașterii academicianului Silviu Berejan, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, mai 2008. În plan secund, de la stînga spre deaptra: Aurelia Hangan, Eugeniu Plohotniuc, Maria Șlehtițchi

Dumitru Irimia (21 octombrie 1939, Roman, județul Neamț – 3 iulie 2009, Iași), reputatul Profesor al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, lingvist, stilistician, eminescolog, om de cultură în înțelesul clasic al acestui cuvînt, *Doctor Honoris Causa* al universității noastre și al altor universități, a fost, pe parcursul celor aproape două decenii de colaborare, susținătorul ideilor și proiectelor noastre. Acceptase fără rezerve includerea Domniei Sale în componența Consiliului academic al revistei, prevenindu-ne că va aviza fără condescendențe sau va respinge intransigent articolele intrate în poșta redacției. Iar primul text pentru *Noua Revistă Filologică* a venit tot de la Domnia Sa. Deschidem coloanele revistei noastre cu acest omagiu adus Profesorului Dumitru Irimia, a cărui operă științifică și culturală este un model pentru cei care hotărâsc să se dedice filologiei.

M.Ș.

Etic–estetic în limbă și în artă

Dumitru IRIMIA . *Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România*

În două dintre textele confesive ale maicii Benedicta – omul de cultură Zoe Dumitrescu-Bușulenga – sînt evocate momente din timpuri diferite, semnificative pentru discuția de aici și pentru înțelegerea modului său de a concepe exigențele așezării omului în lume prin dimensiunea *etică* – definitorie pentru ființa umană.

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

Într-un dialog cu Grigore Ilisei, din 2005, Zoe Dumitrescu-Buşulenga dezvăluie pentru prima dată motivul plecării sale, prin demisie, din învățământul universitar: „Era în anul 1982. Eram la un seminar cu anul II și interpretam un text din *Orestia* de Eschil. Eu am scris despre Sofocle. Eu consider că, așa cum credea profesorul meu Tudor Vianu, fără cultura greco-latină nu ne putem numi umaniști și nici măcar oameni cultivați. [...] Interpretam monologul Clitemnestrei, făceam analiză de text. Eram la o măsuță, că ne aflam într-o sală mică, nu una de curs. Stăteam în picioare și eram prinsă de splendoarea bucății. Și, în timp ce eu mă pasionam, pentru că monologul este foarte frumos și de o adâncime extraordinară a analizei pasiunilor răvășitoare, un student din fundul clasei mi se adresează: «Doamna Zoe, ce ne tot bateți capul cu prostiile astea?» Și eu am încremenit în clipa aceea. «Dați-ne și nouă, poate, să citim împreună cu Dv. pe ăștia, venezuelenii ăștia». Apăruse atunci *Un veac de singurătate*. «Dați-ne pe ăștia moderni, Umberto Eco, să-i citim pe ăștia». Vă spun, am încremenit. M-am uitat de jur-împrejur. Ceilalți stăteau și priveau în jos. Studenții nu erau mulți, vreo 40. Și atunci mi-am pus haina pe spate, era primăvară, mi-am luat cărțile, n-am spus un cuvânt, am ieșit, m-am dus direct la decanat și am cerut pensionarea” (Dumitrescu-Buşulenga 2008: 51-52).

Sînt de reținut din această evocare două aspecte, amîndouă reflectînd ignorarea unor componente esențiale în procesul de devenire a omului, într-o societate normală:

- (1). lipsa de interes pentru cultura clasică greacă, pe care s-a întemeiat civilizația europeană, ceea ce, dacă avem în vedere esența tragediei, poate însemna și lipsa de deschidere pentru asumarea sau măcar cunoașterea întrebărilor grave ale ființei umane față cu destinul;
- (2). lipsa de civilizație elementară a tînărului în formare, manifestată prin atitudine și prin limbaj.

Din păcate, primul aspect a fost într-un anume sens „instituționalizat” prin eliminarea studiului limbilor latină și greacă și al civilizației greco-romane din școală și prin absența ca și totală a teatrului grec din repertoriul teatrului românesc. Și european, de altfel. Al doilea aspect, pe atunci excepție, tinde în timpul din urmă să se instituie în normă, în ceea ce privește deopotrivă limbajul lingvistic și limbajul comportamental.

Acestui moment, cu încărcătură negativă, să-i spunem mai degrabă eufemistic, i se opune evocarea, într-un articol publicat mai întîi în *România literară* și reluat de *Limba română* de la Chișinău, în 2006, unei stări de reală comunicare cu studenții, într-un timp pe cînd profesoara încerca, împreună cu Ioan Alexandru, asistentul său la un curs *Eminescu*, „să introducă elementul de educație religioasă și spirituală. Și cum credeți că făceam? – își amintește profesoara. Recurgeam la niște strategii speciale. Începeam literatura de la Antichitate. Cosmogonia la indieni, egipteni, asiro-caldeeni, la evrei și dintr-odată îi duceam la *Geneză*. Nu putea să spună nimeni nimic. Și zic, mai e una, mai tîrzie, este la Ioan din Patmos. Nu i-am zis *Apostolul*, căci mă descopereau: La început

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

era Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul. Se uitau la mine, apoi plecau acasă și se întrebau și căutau” (Dumitrescu-Bușulenga 2006: 246).

Am luat ca punct de referință aceste mărturii și altele, pe care le vom evoca mai târziu, și pentru a readuce în prezent atitudini exemplare ale profesoarei Zoe Dumitrescu-Bușulenga în vremi în multe privințe contrarii dezvoltării normale a omului și pentru că ele se integrează în perspectiva deschisă de mari creatori, din cultura română și din cultura universală, în sensul cunoașterii profunde a raportului dintre ființa umană și limbă, dintre ființa umană și artă, două raporturi esențiale pe care se întemeiază devenirea etică a omului, în sensul profund al termenului.

Raportul *etic-estetic* definește ființa umană în amîndouă relațiile sale, cu limba și cu arta, în legătură cu două din atributele sale esențiale, consubstanțiale: libertatea și *creativitatea*.

Omul este ființă liberă prin limbaj și artă întrucît/întru cît creativitatea sa, congeneră creativității divine, l-a determinat să caute căi de eliberare din contingent și de acces la esența Ființei lumii, prin transcenderea realității fenomenale.

Sisteme semiotice de realizare concret-istorică a limbajului, limbile înseși poartă într-un strat de adîncime, uitat în evoluția lor, modul specific în care popoarele cărora le-au dat identitate au perceput raportul dintre ființa umană și ființa lumii (dintre stratul de suprafață și stratul de adîncime al Ființei), în care raport un factor determinant este situarea omului față cu limba.

Din această perspectivă, a atitudinii față de limbă, între limbile romanice, limba română pare să fie singura care dezvoltă în planul semantic al termenului *cuvînt*, prin care este numită metonimic limba, dimensiunea *sacralității*. Dacă, din planul semantic al latinescului *conventu(m/s)*, în limbile romanice occidentale, trăsătura semantică ‘*sacralitate*’ a trecut în planul semantic al termenilor care au dezvoltat sensul de *mînăstire*: *convento*, *couvent* etc., în limba română, în schimb, trăsătura semantică definitorie sacru s-a păstrat în planul semantic al termenului *cuvînt*. Argumentează în acest sens expresiile idiomatice – categorii ale limbii în care se reflectă cel mai fidel modul specific de a fi în lume al unui popor, sub aspectul civilizației materiale și, mai ales, sub aspectul dimensiunii spirituale – în care intră termenul *cuvînt*: *om de cuvînt*, *a avea cuvînt*, *a crede pe cuvînt*, *a-și ține cuvîntul*, *a-și da cuvîntul*; *sacralitate* înseamnă aici onoarea ființei umane care se respectă pe sine ca individualitate și, totodata, ca parte din colectivitate – așezare esențială pentru dimensiunea etică.

În organizarea semantică, apoi, a sistemului lexical, limba română a dezvoltat în interiorul unui raport de sinonimie *cuvînt-vorbă* o relație de antonimie: *sacru-profan*; susțin această antonimie expresiile idiomatice care au ca nucleu termenul *vorbă*, semnificînd ‘*efemeritatea*’: *vorbe în vînt*, ‘*înșelăciunea*’: *a duce cu vorba* etc., atribute ale situării limbii în profan.

Este adevărat că, în stratul de suprafață, opoziția se poate neutraliza; astfel, pe de o parte, termenul *cuvînt*, în situația de component al codului metalingvistic, numește

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

în mod neutru unitatea fundamentală a lexicului sau a limbii, iar, pe de alta, în actul de comunicare curentă, termenii *vorbă* și *cuvînt* se întrebuițează în distribuție liberă. Dar aceste întrebuițări nu suspendă opoziția *sacru-profan* din stratul de adîncime al limbii, opoziție revelată sau actualizată de traducătorii scrierilor sacre sau de poeți, poezia aparținînd în/prin esența ei sacralului. Astfel, în traducerea *Evangeliei după Ioan*, invocată de Zoe Dumitrescu-Bușulenga: „La început a fost Cuvîntul și Cuvîntul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul” „La-nceput era Cuvîntul și Cuvîntul era cătră Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvîntul.” (*Biblia* de la 1688), „Și Cuvîntul trup s-a făcut și sălășuiește întru noi...” traducătorii, foarte buni cunoscători ai limbii române, nu au recurs niciodată la termenul *vorbă*. Această exigență a conservării trăsăturii semantice ‘*sacralitate*’ nu a rămas străină nici traducătorilor *Bibliei* în celelalte limbi romanice. În limba italiană, de exemplu, care are numai termenul *parola*, traducătorii au recurs în traducerea acelorași versete la substantivul *verbo*, din latinescul *verbum*: „In principio era il Verbo e il Verbo era presso Dio e il Verbo era Dio.” „E il Verbo si fecce carne e venne ad abitare in mezzo a noi.” (14), termen care corespunde grecescului *logos*, semnificînd, pe de o parte: a gîndi, a rosti, a face, pe de alta, însăși Divinitatea – în ipostaza Isus – a doua ipostază a Sfintei Treimi – Fiul. În poezie, prin cuvînt este fixată de Demiurg esența sacră Luceafărului, prin originaritate: „Cere-mi – cuvîntul meu dintii,/ Să-ți dau înțelepciune?” și prin apartenența la lumea transcendentului: „Noi nu avem nici timp, nici loc,/ Și nu cunoaștem moarte.”

Prin această componentă a trăsăturii semantice + *sacru*, *Cuvîntul* instituie o lege morală, care orientează (pe care se întemeiază) raportul dintre Ființa umană – Ființa Lumii și Ființa Limbii, care l-a format și i-a dat adăpost și identitate:

„Nu noi sîntem stăpîni limbei – scria Eminescu într-o notă rămasă între manuscrise – ci limba e stăpîna noastră. Precum într-un sanctuar reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte – nu după fantazia sau inspirația noastră momentană – ci după ideea în genere și în amănunt care a predominat la zidirea sanctuarului, astfel trebuie să ne purtăm cu limba noastră românească. Nu orice inspirație întîmplătoare e un cuvînt de-a ne atinge de această gîngășă și frumoasă zidire, în care poate că unele cuvinte aparțin unei arhitecturi vechi, dar în ideea ei generală este însăși floarea sufletului etnic al românimii” (Eminescu 1981: 241).

Cu această întemeiere apreciază Eminescu discursul fiului voievodului Mihai Sturza în Parlamentul României:

„Nu mai pomenim de un merit esențial al discursului – prințul vorbește o limbă românească atît de curată și de frumoasă, precum arareori se aude... Ceea ce ne pare un semn extraordinar al vremii este că în Senat se vorbește românește; bine, de-a dreptul, fără înconjur și fără frază. Cine știe însă ce însemnătate mare are limba asupra spiritului, cum ea-l acoperă și îl pătrunde [...], acela va înțelege de ce ne pare bine de lucrul acesta. Fie cineva ateu și păgîn – cînd va auzi muzică de Palestrina sentimentul întunecos, neconștiut al creștinătății-l va pătrunde și păgînul sau ateu

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

va fi, pe cât ține impresia muzicii, creștin pîn-în adîncimile sufletului. Și limba strămășească e o muzică; și ea ne atmosferizează cu alte timpuri mai vrednice și mai mari decît ticăloșia de azi, cu timpuri în cari unul s-a făcut poporul și una limba” (Eminescu 1970: 25).

Prin limbaj, omul se construiește și se definește, ca specie, dezvoltînd atributul *umanitate*. Prin limbă, omul se construiește și se recunoaște ca parte dintr-un întreg istoricește determinat, prin atributul *naționalitate*.

În interiorul raportului dintre ființa umană și ființa lumii, oamenii sînt, în interpretarea lui Eminescu, din *Archaeus*, „probleme pe care și le pune spiritul universului, viețile lor încercări de dezlegare.” Limbile, prin care se desfășoară raportul om-lume, reflectă concomitent cu asumarea de către ființa umană a întrebărilor universului și ipostaza de răspuns la întrebări puse de om universului.

Această reciprocitate definește stratul de profunzime al limbilor, uitat sau acoperit de praf, în termenii lui G. Steiner, pentru care „Limbajul nostru se interpune între percepere și adevăr ca un geam sau ca o oglindă deformantă” (*După Babel*). Adevărul de aici este adevărul din stratul de profunzime al *lumii*, identificabil cu Adevărul absolut și, prin aceasta, sacru.

Este semnificativ pentru situarea sub semnul sacrului deopotrivă a Limbii și a Ființei Lumii că, între însemnările lui Eminescu, un aforism avînd în centru *adevărul* are aceeași structură sintactică pentru definirea raportului dintre ființa umană și limbă: „Nu noi sîntem stăpîni limbei ci limba e stăpîna noastră” și pentru definirea raportului dintre ființa umană și ființa lumii: „Adevărul e stăpînul nostru, nu noi stăpînii adevărului”.

Or, instituirea Cuvîntului în lege morală implică așezarea ființei umane între cei doi poli: *sacru* și *profan*, în funcție de raportul cu *Adevărul*, în primul rînd, și, concomitent, de raportul cu *Frumosul*. Eticul și esteticul sînt consubstanțiale, în grade diferite în comunicarea lingvistică, prin ceea ce se poate numi *funcția etică* a limbii, înțeleasă în două ipostaze: (1). limba – expresie a identității naționale: omul față cu adevărul lumii și (2). limba – expresie a determinismului social sau social-politic: omul față cu adevărurile din contingent.

1. În prima ipostază, în care fiecare idiom este un punct de vedere asupra lumii, limbile păstrează în stratul lor de adîncime în moduri diferite acest raport, care definește așezarea omului concomitent față cu ființa lumii și față cu limba, pe care l-am invocat anterior prin semantica termenului *cuvînt* în limba română. Readucem în atenție alți doi termeni, semnificativi din aceeași perspectivă: *frumos* și *a ierta*.

Spre deosebire de limbile franceză și italiană, limba română a continuat termenul latinesc *formosus* în adjectivul *frumos*, întrebuițat și adverbial și apoi conceptualizat substantival. În interpretarea lui Nicolae Iorga, „este vorba de un cuvînt integral, iar nu de unul care să cuprindă o parte a frumuseții...”; „*formosus* latin [...] nu reprezintă altceva decît forma întregă, forma deplină, forma armonioasă” (Iorga 1977: 8).

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

Cum întrebuițarea sa, deopotrivă adjectivală și adverbială, caracterizează și ființa fizică și atitudinile comportamentale, prin gesturi sau prin limbaj: *a se purta frumos*, *a răspunde frumos* etc., termenul îl îndreptățește pe istoric să sublinieze tocmai consubstanțialitatea *etic-estetic*: „moralitatea nu este decît o frumusețe și frumusețea nu este, de fapt, decît o moralitate, lucruri pe care poporul le pune împreună” (Iorga 1977: 9).

Interpretarea este argumentată, pe de o parte, de limba însăși, pe de alta, de cultura populară. În organizarea sistemică a lexicului, în numirea lumii extraverbale, *frumos* stă în legătură cu iubirea – însușire esențială a Ființei umane, iar antonimul *urît*, cu *ura*. Limba română este singura limbă romanică în care termenul *urît* – adjectiv, adverb, substantiv conceptual – își are originea în verbul *a urî*. Expresie a suveranității limbii asupra dezvoltării dimensiunii spirituale în diversele ei ipostaze, modul de a fi al ființei românești, statuat în/prin stratul de adîncime al limbii, a trecut în mod firesc în cultura originar orală; în basmul românesc, personajul arhetipal se numește *Făt-Fumos*; el întrunește, prin planul semantic al numelui, cele trei atribute *bine* – *adevăr* – *frumos*.

Celălalt termen, *a ierta*, își dezvăluie esența specifică în interiorul raportului de sinonimie cu verbul neologic *a scuza*; asemeni relației *cuvînt* – *vorbă*, prin stratul de adîncime al planului lor semantic, cei doi termeni sînt *antonimi*, reprezentînd opoziția *sacru* – *profan*. Verbul *a scuza* nu ar putea înlocui verbul *a ierta* în *Tatăl nostru*, de exemplu, text sacru. Integrat în variatele ipostaze de manifestare a ființei culturale originare, verbul *a ierta* își revelă definitorie dimensiunea + *sacru* în modul românesc de a percepe situarea ființei umane în fața morții, în esență, față de dimensiunea sacră a Ființei lumii.

Etimonul latinesc *libertare* semnifică schimbarea statutului social – *a deveni libert*, ceea ce înseamnă și primirea drepturilor unei ființe libere. În limba română sensul e mai profund – locul libertății sociale, în limitele societății umane (sensul verbului *libertare*) îl ia libertatea ființială (omul în raport cu ființa lumii) – eliberarea de ceea ce a putut fi o povară în lumea contingentului. La aflarea morții cuiva spunem: „Dumnezeu să-l ierte”. Mai mult, în viața comunității rurale mai ales, cînd cineva simte că stă să plece pe drumul din urmă, își cere iertare de la rude, de la cunoscuți și le dă, la rîndul lui, iertare; numai așa omul își poate începe, în condiții de libertate a ființei profane, călătoria din urmă, călătoria sacră.

Este reflectată această așezare a ființei românești în fața dimensiunii sacre a lumii în povestirea lui Panait Istrati *Moș Anghel*. Un cojan, cel care i-a distrus gospodăria lui Moș Anghel, își mărturisește vina și-și cere iertare, dar nu înțelege prin aceasta să nu fie pedespsit; am spune, își cere *iertare în absolut*, după care poate veni și moartea:

„În clipa asta, un cojan se rupse din mulțime, se aruncă la picioarele sale, îi înlănțui genunchii și strigă:

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

«– Anghel,... Anghel!... *iartă-mă*, eu am dat foc caselor tale... Fă-ți dreptate... dar *iartă-mă-ntii!*

«– *Iartă-mă* și omoară-mă. Aruncă-mă în temniță» (Istrati 1995: 39).

* * *

Situată sub semnul sacralului („Limba sfântă și-nțeleaptă...”), limba se caracterizează prin armonie („Și limba strămășească e o muzică...”) și prin conținut semantic fixat de raportul cu realitatea extraverbală în durată istorică: „Numai o limbă în care cuvintele sînt îngemănate c-un înțeles hotărît de veacuri este clară și numai o cugetare care se servește de o asemenea limbă e limpede și cu temeii”.

2. În cea de-a doua ipostază (în sensul relevat ceva mai înainte), convertită în instrument de falsificare a *adevărului*, limba intră, în schimb, într-un proces de alienare, este desacralizată – în discursul demagogic. Este exemplară, pentru denunțarea acestui fenomen, publicistica lui Eminescu, care merge la esență, dezvăluind originea demagogiei, precum și mecanismul extinderii ei: „Preocupațiuni zilnice și absorbirea lui [a demosului] într-un vecinic prezent, negîndirea lui, nici la trecut, nici la viitor, lesniciunea de a-i distra atenția prin serbări publice, prin întreprinderi hazardate, prin expediente factice [...] îl fac accesibil pentru *fraza mare* și surd pentru *adevăr*” (Eminescu 1938-1939, O.IV: 117).

Adus în fraza politică, *fraza mare* (O.IV: 117), „interesul de căpetenie a fost pururea și trebuie să fie de-a ascunde aceste adevăruri și de-a ameți lumea cu *fraza sforăitoare* (O.III: 320), *fraza lustruită* (O.IV: 454), *fraza patriotică* (O.IV: 154), *cuvîntul* însuși, lipsit de înțelesul propriu, își pierde conotația + *sacru*, fiind modelat în raport cu noua funcție – aceea de a construi o lume falsă.

Deposedate de esența lor semantică și de sacralitatea originală, întortocheate – „*Sofisme cîte vrei. Panglicării retorice [...], întortocheri de cuvinte, jucării cu înțelesul îndoit [...]* niciodată un argument *ad rem*, [...] dictat de iubirea de adevăr” (O.IV: 146) –, resemantizate în mod convențional în aceeași direcție a manipulării prin înțelesuri false – „*Ați răsbotezat cuvintele, ați suplantat înțelesul pe care li-l dăduse secolii vieții noastre istorice, ați scornit limba păsărească în locul celei românești...*” (O.IV: 379) –, cuvintele „*au altă însemnare decît în lexiconul limbei noastre*” (O.IV: 376), asemenea vorbelor – „*vorbele ce le întrebunțează au alt înțeles în dicționarul criptografic al său [=cuvintele, al demagogului]*” (O.IV: 376) –, *deșarte* – „*demagogii noștri [...]* văzînd nevoile poporului nostru l-au învățat pe de rost cuvinte deșarte și c-un înțeles negativ...” (O.III: 160) –, *cuvintele* devin *vorbe*, *vorbe late* – „*...ești patriot de meserie [...], te bucuri de partea de soare a vieții, adăpostit de eterna lesniciune de a îmbăta o nație, parte incultă, parte pe jumătate cultă, cu vorbe late și cu apă rece*” (O.IV: 125) – sau *palavre* – „*întreprinzătorii de lucrări publice (cu capital de palavre), deputați...*” (O. II: 320) –, „*fiindcă miile aceste de vorbe nu sînt resimțite, nu au trecut în suc de sînge [...], ele acopă cu zgomotul de moară de palavre o înjosire și o versatilitate de caracter nemaipomenită decît în timpii cei mai răi ai împărăției bizantine*” (O.III: 318).

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

Limba însăși devine, prin desacralizare în limbajul politic și în limbajul publicistic în care se reflectă, *negustorie*, termen care intră în sintagme cu *vorbe* și *frază*: *negustoria de vorbe* se îngemănează cu *prăvălia de principii*: „*Negustoria de vorbe și prăvălia de principii* sînt cele mai rele din toate” (O.IV: 15).

Proliferării demagogiei, „care este pentru un popor ca starea de dezagregare pentru un corp” (O.IV: 522) – „Cu *vorbe* însă nu s-a făcut de cînd lumea nimic decît *negustorie de vorbe*, nefolositoare nimărui, ci numai celui ce le debitează” (O.IV: 463) –, Eminescu îi opune *munca* și *adevărul*: „Un singur remediu există în contra acestor rele[...]: *munca*, acest corelat mecanic al adevărului; *adevărul*, acest corelat intelectual al muncii. Dar *muncă*, nu *minciuni*, nu *vîinare de muște la apă*, și *adevăr*, nu *fraze lustruite și negustorie de vorbe*” (O.IV: 454).

* * *

În articolul din *Limba română* de la Chișinău, intitulat de Zoe Dumitrescu-Bușulenga *Iluzia libertății*, sînt integrate, între alte momente, evocarea modului de orientare a interesului studenților, în vremuri potrivnice, pentru textul biblic și manifestări în societatea actuală în care tinerii trăiesc sau cred că trăiesc o stare de libertate absolută. Interpretînd fenomenul prin raportul cu adevărul – cu trimitere la Isus și la Evangheliile apostolilor, după ce subliniasse sacralitatea Cuvîntului și a Lumii, prin începutul *Evangheliei după Ioan* –, profesoara atinge esența fenomenului: „Toată sminteala asta a tineretului este o iluzie a libertății. Iertați-mă că vorbesc așa, dar nu fiindcă sînt un om bătrîn. Nu! Nu! Așa aș fi vorbit și în tinerețe [...]. Trăim într-un moment în care presa, televiziunea, tot ceea ce se cheamă mass-media, spune fiecare ce vrea” (Dumitrescu-Bușulenga 2006: 242).

Privind fenomenul în contextul social-politic și cultural actual, în perspectiva avută în vedere de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, am spune că asistăm la un raport total viciat al omului cu *libertatea*.

Libertatea este o stare-condiție care ține de așezarea omului în social, instituționalizată, să-i spunem, dar este în același timp și mai mult decît atît – o stare a omului așezat în raport cu ființa lumii, o așezare ființială care este parte din dimensiunea morală a ființei.

Oprindu-ne la limbaj, la funcția etică a limbii, devine tot mai evident că mass-media, în numele *libertății*, pe fondul confundării libertății de exprimare (care este un drept constituțional) cu libertatea de expresie se constituie în principalul mijloc de desacralizare a limbii, atît în sensul încălcării raportului cu adevărul, în care caz tot ce am citat din Eminescu este actual, cît și în sensul încălcării raportului cu armonia, interioară și exterioară, a limbii. Politicieni de la absolut toate nivelele și publiciști par înscriși într-o cursă fără obstacole de sărăcire și vulgarizare a limbii române. Chiar dacă un intelectual român a ajuns să afirme sau să-și însușească aserțiunea că limba română trebuie să o folosim numai pentru înjurături, esența profundă a limbii române este tot cea revelată de Eminescu, Blaga, Nichita Stănescu, prin care limba își recuperează originaritatea și

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

deschide ființei umane căi spre intrarea în comunicare cu sinele său profund și cu Ființa lumii. Este semnificativă în acest sens interpretarea lui K. Vossler din *Limbile naționale ca stiluri*: „Așa cum *Divina Comedie* reprezintă întregul univers în limba lui Dante, tot așa limba națională italiană este întregul univers transpus italienește, germana universul în nemțește; *Faust* este universul în limba lui Goethe, iar *Hamlet*, universul în limba lui Shakespeare etc. *Este* înseamnă *trebuie să fie și vrea să fie* [s.a.]” (Vossler). Introducând în această perspectivă de interpretare limba română, se poate foarte bine spune că *Luceafărul*, *Andrei Mureșanu*, *Feciorul de împărat fără stea* reprezintă universul în limba lui Eminescu, adică întregul univers transpus românește.

Prin această ipostază, limba se întâlnește cu literatura în dezvoltarea unei culturi în care eticul și esteticul sînt consubstanțiale pe temeiul specificului național: „Comoara și puterea limbistică, felul stilului și a expresiunii la un popor reflectă și se manifestează în literatura sa națională; ea este izvorul din care are să ieie fiecare.[...]. E vădit cum că elementul moral și estetic al culturii își are izvorul său principal în literatura națională” (Eminescu 1970: 22-23).

Ideea, formulată într-un fragment rămas între manuscrise, este exprimată în mai multe articole din *Timpul*, care pot fi integrate într-o perspectivă a filozofiei culturii: „Din rădăcini proprii în adîncime proprii răsare civilizația adevărată a unui popor barbar, nu din maimuțarea obiceielor străine, limbilor străine” și se impune centrală în cronicile dramatice publicate în *Curierul de Iași* și în *Timpul*.

Întrucît, mai cu seamă în ultimii ani, Eminescu a fost acuzat de naționalism și întrucît raportul cu ideea națională stă sub semnul eticului, subliniem că, la fel cum limbile naționale sînt puncte de vedere asupra lumii, tot așa și culturile naționale sînt ipostaze de răspuns la întrebările Ființei specifice unui popor.

Eminescu, trăitor și gînditor într-o vreme în care ideea națională era o idee esențială în perspectiva afirmării identității naționale, îl apreciază pe Shakespeare, de exemplu, dramaturgul invocat de Vossler, pentru că a integrat propria sa interpretare dată întrebărilor omului într-o relație intimă cu cea exprimată de poporul englez în cultura orală: „Astfel sînt și florile sălbatece – cîntecele populare. Pe cîmpiile lor a cules Shakespeare și orice poet național [...]. Shakespeare a vorbit de om, de om cum e [...]. Poporul concepe cum vede și Shakespeare a fost al poporului său prin excelență” (Eminescu 1970: 52), iar în toate creațiunile acestui geniu puternic – va scrie poetul în *Familia* – „domnește unitatea cea plină de simboluri și de profunditate” (Eminescu 1970: 146).

De pe aceeași poziție critică Eminescu teatrul românesc în care „autorii reprezentați înaintea de toate nu sînt naționali. Prin aceasta nu voi să zic naționali românești, ci naționali în genere, autori adecă de aceia cari înțelegînd spiritul națiunii lor, să ridice prin și cu acest public la înălțimea nivelului lor propriu” (Eminescu 1970: 148).

Poziția lui Eminescu față de raportul dintre dimensiunea etică și ideea națională este aceeași cu concepția lui Titu Maiorescu, în interpretarea foarte exactă a poetului

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

dintr-un fragment manuscris din timpul imediat următor Serbărilor de la Putna: „Principiul fundamental al tuturor lucrărilor d-lui Maiorescu este după cât știm noi *naționalitatea în marginele adevărului*. Mai concret: ceea ce-i neadevărat nu devine adevărat prin împrejurarea că-i național; ceea ce-i injust nu devine just prin aceea că-i național; ceea ce-i urât nu devine frumos prin aceea că-i național; ceea ce-i rău nu devine bun prin aceea că-i național” (Eminescu 1970: 192-193).

Situarea raportului *etic-estetic* în centrul gândirii eminesciene, privind teatrul (în cronicile dramatice), se manifestă în chiar prima intervenție a studentului Eminescu în dezbateră problemelor teatrului național la români în revista *Familia*. În amplul articol *Repertoriul nostru teatral* Eminescu face o critică severă a stării dramaturgiei românești din perspectiva acestui raport, cu privilegierea valorii etice, relevată ca exigență indispensabilă: „În genere noi nu sîntem pentru traduceri, ci pentru compuneri originale; numai aceea voim ca piesele, de nu vor avea valoare estetică, *cea etică, însă, să fie absolută*. Ni place nouă și gluma mai bruscă, numai ea *să fie morală*, nu să fie croită pe spetele a ce e bun” (Eminescu 1970: 149).

În „trecerea în revistă” a dramaturgiei românești a timpului, desfășurată cu un foarte ascuțit spirit critic, de pe pozițiile foarte clare privind esența și rolul teatrului în dezvoltarea ființei umane, studentul Eminescu opune comediilor lui Alecsandri, „pline de spirit, însă pline partea cea mai mare și de imoralitate” (Eminescu 1970: 144), comediilor lui Pantazi Ghica, încercărilor dramatice ale lui A. Lăzărescu, comediilor lui Matei Millo, „pline de spiritul cel mai firesc, care însă în frivolitate întrec încă și pe a lui V. Alecsandri” (Eminescu 1970: 144), dramelor „d-lui Bolintineanu [care] adesea respiră un fel de imoralitate crasă și grețoașă” (Eminescu 1970: 145), ca modele, pe englezul Shakespeare, norvegianul Björnson, care „întrunește în creațiile sale „mărime și frumuseță, curățenie și pietate adevărat creștină” (Eminescu 1970: 148) sau Victor Hugo, „acest bard al libertății” în temeiul aceluiași criteriu: la toți acești creatori este definitorie „coeziunea internă și *valoarea estetică și etică* a pieselor” (Eminescu 1970: 149).

Eticul trebuie înțeles aici în legătură cu întrebările grave ale ființei umane, întrebări care ating componenta divină a omului, prizonier în social-istoric. În acest sens, își exprimă speranța criticul dramatic, dublat de un teoretician profund al artei teatrale (în comentarea spectacolului cu *Moartea lui Petru cel Mare*), că la Iași „ne vom învrednici poate, cu vremea, de-a crea o atmosferă artistică, unde oamenii de orice opinie să poată privi c-un egal interes zugrăvirea *părții eterne* din om” (Eminescu 1970: 158-159). Iar un asemenea teatru ar avea în repertoriu „dramele lui Shakespeare și comediile lui Molière, care se vor putea reprezenta și peste mii de ani și vor fi ascultate cu același viu interes, căci pasiunile omenești vor rămîne în veci aceleași” (Eminescu 1970: 159).

Din această perspectivă Eminescu respinge cu consecvență, în cronicile dramatice, comedia bulevardieră, piesele de senzație (mai ales comediile franțuzești) moderne, „în care planul piesei se întemeiază pe adulter sau pe încercări de adulter, făcînd din păcatele femeilor și bărbaților picanterii dramatice pipărate cu expresii lunecoase și cu situații și mai lunecoase” (Eminescu 1970: 167-168), în care personajele întrupînd valori morale

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

sînt false: „Cerșitoarea? Ce roman de mansardă a slujit drept plan acestei drame, în unele părți de-a dreptul respingătoare. Nici un caracter natural de la început pîn-la sfîrșit. [...] Această piesă este un infern plin de îngerși și de oameni de treabă. Ce sînt aceste caractere boite cu *albeață morală*, unse cu badanaua nobleței de suflet? Apoi ce să mai zicem de *providență*, care joacă rolul de mașinist” (Eminescu 1970: 171).

Concepînd teatrul ca o instituție a cărei menire este dezvoltarea dimensiunii culturale a ființei umane, în înțelesul profund al termenului, Eminescu respinge teatrul boulevardier din perspectiva exigențelor de cultivare a publicului: „masa poporului aleargă cu banul din urmă pentru a vedea reprezentîndu-se înaintea sa necuviințe pe care eu să am o putere le-aș pune sub supravegherea tribunalului corecțional” (Eminescu 1970: 147), chiar dacă înțelege motivarea economică a unui asemenea repertoriu: „fiecare director e silit să deie sau piese de senzație sau alegînd o cale și mai rea să deie farse obscene în chiotele unui auditoriu foarte primitiv de asemenea hrană, care nu apelează la inteligență sau la inimă ci la simțuri mult mai josnice” (Eminescu 1970: 178).

Perspectiva în care înțelege Eminescu raportul *etic-estetic* în teatru este deschisă de o idee esențială: un repertoriu care dă prioritate opoziției viciu-virtute în lumea mărginită a contingentului, oricît și oricum ar denunța viciul, îndepărtează publicul de nucleul fundamental al devenirii etice a ființei umane. Cu această înțelegere cronicarul dramatic, gînditor profund al actului teatral în integritatea lui, afirmă necesitatea unui repertoriu prin care publicul să fie deprins „cu creațiunile geniilor potrice, cu simțăminte mai nobile, frumoase, *cu idei sănătoase și morale*” (Eminescu 1970: 148). De aceea, este privilegiată drama de caractere, care generează în spectatori întrebări grave, întrebările ființei, acestea reprezentînd provocările dimensiunii etice: *Omul față cu destinul*. Aceasta este lumea tragediilor lui Shakespeare, acesta este omul tragediei grecești sau, mai exact, al teatrului grec: dramaturg – actori – spectator: „Să luăm o tragedie antică, spre exemplu – scrie Eminescu într-o cronică dramatică la spectacolul cu drama *Două orfeline* – «piesă de senzație, penibilă adesea», (să luăm) Regele Oedipus a lui Sofocle. Oedipus e un caracter violent. În Theba domnește ciuma din cauză că zeii sînt mînioși pentru uciderea nedescoperită a predecesorului lui Oedipus. Oedipus, mișcat de rugămîntea poporului, hotărăște pedeapsa cea mai aspră pentru omorîtorul regelui Laois. [...] Să nu se uite că fabula despre Oedipus era cunoscută întregului popor grecesc și că în momentul cînd gura lui Oedipus osîdea pe omorîtor, tot poporul știa că el e omorîtorul. Demosul antic știind aceasta ascultă c-o adevărată spaimă tragică cuvintele eroului piesei. Vine preotul Teiresias, chemat să ghicească care-i omorîtorul. Teiresias nu voiește să vorbească, speriat de adevărul pe care-l știe” (Eminescu 1970: 193). Publicul grec nu condamnă, retrăiește odată cu personajele lui Sofocle sau Eschil sau Euripide tragedia ființei umane care își înfruntă și își asumă Destinul. Aceasta înseamnă funcția cathartică a artei, manifestarea cea mai profundă a raportului de consubstanțialitate *etic-estetic*.

DUMITRU IRIMIA – IN MEMORIAM

* * *

Ne-am oprit mai mult asupra unor aspecte ale gândirii eminesciene în abordarea raportului *etic-estetic*, întrucât Eminescu este pentru ființa românească o conștiință morală și prin modul de așezare în timpul istoric, și prin concepția pe care și-a întemeiat creația artistică, publicistica politică, exegeza sau eseistica lingvistică, culturală. De aceea, parafrazând un imperativ bine cunoscut: „Înapoi la Kant!” (pentru care ființa umană are cerul înstelat deasupra și legea morală înlăuntru), putem spune: „Înapoi la Eminescu!” într-o vreme în care realitatea lingvistică și politică mai ales, dar și cea culturală în diversele ei aspecte, intră în contradicție cu exigențele *eticului*. ☞

Bibliografie:

- Dumitrescu-Bușulenga, Zoe, *Iluzia libertății*, în *România literară* nr. 32/11 august 2006; în *Limba română*, Chișinău, 2006, nr.7-9.
- Dumitrescu-Bușulenga, Zoe, *Locuri de epifanie: de la Putna la Văratec, Mărturisiri testamentare*, București, R.C.R. Editorial, 2008.
- Eminescu, Mihai, *Despre cultură și artă*, Iași, Editura Junimea, 1970.
- Eminescu, Mihai, *Fragmentarium*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
- Eminescu, Mihai, *Opere* (ediție îngrijită de Ion Crețu), vol.III, IV, București, Editura Cultura Românească, 1938-1939 (trimiterile se fac prin sigla O.III/IV).
- Iorga, Nicolae, *Frumosul în concepția poporului*, în vol. *Frumosul românesc în concepția și viziunea poporului*, București, Editura Eminescu, 1977.
- Istrati, Panait, *Povestirile lui Adrian Zografi. Moș Anghel*, Brăila, Editura Istros – Muzeul Brăilei, Casa Memorială „Panait Istrati”, 1995.

Rezumat: Autorul se oprește asupra unor aspecte ale gândirii eminesciene în abordarea raportului *etic-estetic*. Eminescu este pentru ființa românească o conștiință morală și prin modul de așezare în timpul istoric, și prin concepția pe care și-a întemeiat creația artistică, publicistica politică, exegeza sau eseistica lingvistică, culturală. Îndemnul esențial către cititor este: „Înapoi la Eminescu!”, într-o vreme în care realitatea lingvistică și politică mai ales, dar și cea culturală, în diversele ei aspecte, intră în contradicție cu exigențele *eticului*.

Cuvinte-cheie: *etic, estetic, ființă umană, creație artistică, libertate și creativitate, cuvânt, sacru, vorbă și cuvânt, sacru și profan, umanitate, naționalitate.*

The Ethic-Aesthetic in Language and Arts

Summary: The author focuses on some aspects of Eminescu's way of thinking in approaching the ethic-aesthetic relationship. Eminescu is for a Romanian the moral conscience both through the mode of settlement in historical time, and through the conception on which he founded his artistic creation, political journalism, exegesis or linguistic and cultural essays. The essential urge on the reader is: "Back to Eminescu!", at a time when the linguistic and particularly the political reality, as well as the cultural one in its various aspects, are in contradiction with ethical requirements.

Keywords: *Ethic, aesthetic, human being, artistic creation, freedom and creativity, word, sacred, speech and word, sacred and profane, humanity, nationality.*